

2. Вордсворт У. Избранная лирика = Selected Verse : сб. / У. Вордсворт ; сост. Е. Зыковой. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://thelib.ru/books/vordsvort_u/izbrannaya_lirika-read.html.
3. Єременко О. Р. Українська балада XIX століття (історія жанру) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Єременко Оксана Романівна. — Суми, 2002. — 219 с.
4. Клименко Е. И. Традиции и новаторство в английской литературе / Е. И. Клименко. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1961. — 192 с.
5. Кольридж С. Т. Стихи / Сэмюэл Тейлор Кольридж. — М. : Наука, 1974. — 280 с.
6. Ладилова М. В. Поэмы Вальтера Скотта (специфика жанра) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Ладилова Марина Валентиновна. — Нижний Новгород, 1996. — 27 с.
7. Лазарева Т. Г. Фольклор в творчестве В. Скотта: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.05 «Литература народов Европы, Америки и Австралии» / Лазарева Татьяна Григорьевна. — СПб., 1995. — 24 с.
8. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / под ред. А. С. Дмитриева. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. — 639 с.
9. Скотт В. Вводные замечания о народной поэзии и о различных сборниках британских (преимущественно шотландских) баллад / Вальтер Скотт; пер. Е. Т. Танка // Собрание сочинений: в 20 т. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://lib.ru/PRIKL/SKOTT/scott19_3.txt.
10. Федоров Ф. П. Романтический художественный мир: пространство и время / Ф. П. Федоров. — Рига: Зинатне, 1988. — 454 с.
11. Coleridge S. T. The complete poetical works. Vol. 1 / Samuel Taylor Coleridge. — New York : Adamant Media Corporation, 2007. — 492 p.
12. Carnall G. Robert Southey and his age. The development of a conservative mind / G. Carnall. — Oxford : Clarendon Press, 1960. — 233 p.
13. Chandler J. K. Wordsworth's second nature: a study of the poetry and politics / J. Chandler. — Chicago : Chicago Univ. Press, 1984. — 313 p.
14. Lockhart J. G. Memoirs of the life of Sir Walter Scott : in 10 vol. Vol. 1 / John Gibson Lockhart. — Edinburgh : Cadell, 1848. — 235 p.
15. O'Neill M. Literature of the Romantic Period: A Bibliographical Guide / M. O'Neill. — Oxford : Clarendon Press, 1998. — 410 p.
16. Prickett S. Coleridge and Wordsworth. The poetry of growth / Stephen Prickett. — New York: Cambridge Univ. Press, 1970. — VII, 214 p.
17. Storey M. Robert Southey: a life / Mark Storey. — Oxford; New York : Oxford Univ. Press, 1997. — XV, 405 p.
18. Wordsworth W. The collected poems Wordsworth : edition limited / William Wordsworth. — London : Wordsworth Editions Limited, 1995. — 1082 p.

УДК 821.161.2-193.3.09 Е.Андієвська

І. А. Астапенко

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України

Верлібри Емми Андієвської в контексті еволюції жанру

Астапенко І. Верлібри Емми Андієвської в контексті еволюції жанру. У статті досліджено новаторство верлібрових структур Емми Андієвської нового тисячоліття, розглянуто експериментальну природу її вільного вірша в контексті еволюції жанру, прояснено специфіку творчого мислення письменниці. Проаналізовано спроби вільного версифікування у фольклорній творчості, витоки писемного верлібру в «Слові о полку Ігоревім», вільне віршування у парадигмі української барокової поезії, початки класичного українського верлібру в творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, а також верс-ліброві експерименти новітньої доби, зокрема – Михайля Семенка, представників Нью-Йоркської групи, до якої Емма Андієвська не належить.

Ключові слова: верлібр, жанр, вільний вірш, ідіостиль, еволюція, версифікація, ритмомелодика.

Астапенко И. Верлибры Эммы Андиевской XXI столетия в контексте эволюции жанра. В статье исследуется новаторство верлибровых структур Эммы Андиевской нового тысячелетия, рассмотрено экспериментальную природу её вольного стиха в контексте эволюции жанра, прояснено специфику творческого мышления писательницы. Проанализировано попытки вольной версификации в фольклорном творчестве, истоки письменного верлибра в «Слове о полку Игореве», вольное стихосложение в парадигме украинской барокковой поэзии, начала украинского классического верлибра в творчестве Тараса Шевченко, Леси Украинки, Ивана Франко, а также верс-либровые эксперименты новейшей эпохи – Михайля Семенко, представителей Нью-Йоркской группы, к которой Эмма Андиевская не принадлежит.

Ключевые слова: верлибр, жанр, вольный стих, идиостиль, эволюция, версификация, ритмомелодика.

Astapenko I. Free verses by Emma Andiyevska of XXI century in the context of the evolution of the genre. The article researches the innovation of the verse libre structures by Emma Andievskoy of the new millennium, an experimental nature of her free verse in the context of the evolution of the genre is considered, the specifics of the creative thinking of the writer is clarified. Attempts of free diversification in the folk art, the origins of writing free verse in "Lay", free verse in the paradigm of Ukrainian baroque poetry, beginning of the Ukrainian classical vers libre in the works of Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka, Ivan Franko and free verse experiments of the newest Epoch – Mykhailo Semenکو, representatives of the New York poetry group, which Emma Andiyevska does not belong to are analyzed.

Tags: verse libre, genre, free verse, idiostyle, evolution, versification, rhythm and melody.

Українська поезія, яка протягом століть здебільшого асоціювалася із силабо-тонічною системою віршування, не так давно повноцінно інтегрувала в себе неримовані й неритмічні форми. Хоча зразки вільного версифікування раз по раз з'являлися у творчості українських авторів, проте їхня кількість значно програвала тим, які належать так званому «класичному віршуванню». У цьому контексті необхідно сказати про важливість диференціації самої появи того чи іншого жанру, себто генези, та повного його входження в загальнолітературний простір, яке можна констатувати лише за умови наявності відповідного значного текстового пласту, що стає матеріалом для ґрунтовного теоретичного осмислення. Із цього приводу Ігор Качуровський зазначав, що «про будь-яку формальну ознаку як приналежність даного жанру можемо говорити тільки тоді, коли ця ознака є спільною для ряду творів» [6:234].

З'ява вільного вірша, або верлібру (*vers libre*), відбулася досить давно, адже його «генезу <...> у різних літературах виводять із фольклорної творчості» [11:8]. Така точка відліку є цілком логічною, адже в давні часи «пізнання людиною світу й свого місця в ньому відбувалося через комплекс обрядодій, які включали елементи співу, танцю й слова» [11:8]. У нашій традиції «... це могли бути замовляння, голосіння, інші форми речитативної неримованої або спорадично римованої поезії з притаманною їй сугестивною дією на слухача» [13:370]. Таким чином, уже фольклорна творчість фіксує перші спроби вільного версифікування, пов'язаного з народною стихією, однак це ще далекі натяки на повноцінну верліброву форму. Таке часткове залучення вільної поезії реалізується винятково в усній традиції, здебільшого – не суто літературній, а синтезованій з музичним началом. Із цього приводу Анатолій Ткаченко зауважує, що «термін *фольклорне віршування* фіксує увагу на уснопоетичному віршуванні, яке становить опозицію з віршуванням літературним, і це – дві підсистеми у системі віршування як такого» [13:366].

Наступним етапом становлення верлібру варто вважати середньовічну літургійну поезію, що була розрахованою на ритуальне вживання в християнській громаді. Вільним віршам цієї доби притаманні часті повтори, сугестивність, чіткі канонічні нормативи біблійної словесності, невід'ємний музичний супровід. Елементи вільного віршування спостерігаємо в гностичних гімнах, піснях, молитвах, важливою ознакою яких є

чергування римованих та неримованих форм. Щодо українського писемного верлібру, то його витoki «... сягають «Слова о полку Ігоревім», особливий, вільний ритм якого ґрунтується на інтонаційно-синтаксичних повторях (а саме такі повтори вважають основною і чи не єдиною ознакою верлібру)» [13:370]. У текстовій тканині «Слова», в якій перемежуються лірика та епос, чітко простежуються зразки вільного віршування, серед яких А. Ткаченко виділяє відомий «Плач Ярославни» та звертання буй-тура Всеволода до Ігоря («Один брат, один світ світлий – ти, Ігорю...»). Наративне начало з перманентними метафоричними вкрапленнями притаманне і сучасному українському верлібру, одним із найпоширеніших видів якого є сюжетний вільний вірш. Проте в постмодерній поезії така верліброва форма часто є розгорнутою метафорою-віршем, що не піддається членуванню на одиничні метафори.

Про вільне віршування можна говорити в контексті української барокової поезії, хоча на тлі жанрового різноманіття, здебільшого пов'язаного із силабо-тонікою, воно представлено лише спорадично. Утім, можна згадати хоча б «Минути» Івана Величковського, де наскрізним прийомом є сугестивне повторювання, або лаконічний філософський вірш Григорія Сковороди «Все минає, але любов після всього остається...». Треба зауважити, що в цілому поетична творчість Сковороди є не просто унікальною з погляду поетики, але й стала певним рушієм для подальших відкриттів, на чому наголошував Дмитро Чижевський: «історія українського віршу та української літератури скоро після часів Сковороди пережила таку загальну не реформу, а революцію, що реформаторські спроби Сковороди було забуто» [14:342]. Окремою масштабною темою є вільний вірш у поезії Тараса Шевченка, причому, на думку Галини Сидоренко, саме в його творчості «... формувався національний український верлібр, який треба розуміти ширше, ніж сучасне визначення його» [12:28]. Водночас дослідниця зауважує, що в Шевченка «є і такі вільні вірші, до яких підходить сучасне визначення» [12:28]. Наталія Костенко в праці «Українське віршування ХХ століття» називає питання про верлібр у Шевченка «предметом дискусій», оскільки думки науковців розійшлися: якщо О. Жовтіс («Майстер розкріпаченого вірші») та А. Луначарський («Великий народний поет») номінують його зачинателем європейського верлібру, то М. Рильський у відкритому листі «Ще раз про

шевченківську поетику» заперечує верліброву природу віршів Шевченка, протиставляючи їх вільним віршам Рільке та французьких символістів [10:126–127]. Важливим є той факт, що такі зразки здебільшого можна простежити в ліро-епічних творах, де вільний вірш вкраплюється в силаботонічний або силабічний текст. Відповідно – говорити про верлібр Шевченка можна лише як про фрагментарний елемент у розлогих текстових тканинах («Сліпий», «Титарівна», «Наймичка»), а не як про окремішній жанр. Шевченкове довільне віршування, що витікає з фольклору, безумовно, є унікальним і новаторським, адже поет не просто розширює ритмічну парадигму, але й «... з елементів народної ритміки утворює нові пісенні форми» [7:24].

Повноцінне входження вільного вірша в українську літературу відбувається наприкінці XIX – початку XX століть. Це пояснюється «прагненням до оновлення віршового вислову, творчим переосмисленням фольклорної традиції й знакових літературних форм, а також досвідом перекладацької діяльності письменників» [11:43]. Початок класичного українського верлібру пов'язаний із творчістю Лесі Українки. Літературознавець С. Кормилов до верлібрів мисткині відносить такі твори: «Ave Regina!», «Зоря поезії. Імпровізації», «Мелодії, ч. 12», «Уривки з листа», «Завжди терновий вінець», а також три тиради Іфігенії з «Іфігенії в Тавриді» [Науменко Н., 43, непряма цитата].

Одним із зачинателів українського верлібру заслужено вважають Івана Франка – до цієї жанрової форми поет вдається в циклах «В пленері» (1900) та «Вольні вірші» (1906). Щодо першого – це вірш «Мамо-природо», ритмічний склад якого Н. Костенко характеризує так: «з 156 рядків твору 102, що охоплюють його центральну частину, – це вольний ямб (з переважанням 5-стопного ямба), а початок тексту – 3-складник з варійованою анакрузою (вкраплення інших розмірів – дольника і хоря – незначні)» [10:128]. Із цього можна дійти висновку, що згаданий вірш не можна назвати верлібром у чистому вигляді, однак його ритмічна побудова містить певні відхилення (здебільшого в синтезі рядків класичних і некласичних віршових розмірів), що наближає його до цього жанру. Цикл «Вольні вірші», на думку багатьох науковців (Б. Бунчук, І. Лучук, Н. Костенко, М. Ткачук, Н. Науменко, В. Корнійчук, М. Наєнко), є пародією на експерименти в поезії того часу: «у ньому Франко вдається до сатиричної імітації західноєвропейського модерну» [10:128]. Своє продовження в українській традиції верлібр знайшов у творчості Михайля Семенка. Лідер українських футуристів «пропонував нові способи «матеріалізації» в мистецтві, адекватні «глобальним масштабам мислення», «гігантським масивам», нагромадженням пластів простору і

часу» [9:164]. Футуристичне прагнення до винайдення нових форм, підкріплене категоричною відмовою від традиції, не могли не залишити відбиток у поезії автора. Серед його найвідоміших верлібрових циклів варто виокремити «Європа і ми», «Осінь рана», «Геро кохає», а також ряд позациклових текстів. Наталія Костенко, досліджуючи верлібр Семенка, стверджує, що до нього «... входять майже всі форми некласичного віршування, особливо дольник, тактовик, акцентний вірш» [10:130].

Проте свого розквіту український верлібр зазнав у 50-их роках із появою Нью-Йоркської групи поезії. До верлібру вдаються Богдан Рубчак, Богдан Бойчук, Віра Вовк, Женья Васильківська, Юрій Тарнавський та інші. Із Нью-Йоркською групою поезії в літературі традиційно асоціюється ім'я Емми Андіївської, однак науковці почасти нехтують важливим фактом: сама поетеса заперечує свою приналежність до групи. У контексті цього дослідження важливим є визначення головних особливостей верлібру в творчості Емми Андіївської XXI століття.

Попри явне домінування в поезії авторки жанру сонету, який наділений рядом специфічних позаканонічних генеричних авторських ознак, Андіївська активно працює і в жанрі верлібру. Цьому підтвердженням є книги нового вже тисячоліття: «Атракціони з орбітами й без» (2000), «Хід конем» (2004), «Ламані коани» (2011), «Міста-валети» (2012).

Вільний вірш Андіївської лежить у площині певної ідіостилістики, що дає можливість говорити про цей жанр у її творчості як про самобутній вияв. У формально-структурному аспекті верлібр письменниці є досить традиційним, якщо брати за основу його сучасну конотацію, однак внутрішня тканина текстів є досить оригінальною. Серед версифікаційних особливостей варто виділити такі: спорадичне римування із переважанням консонансних рим (за визначенням Андіївської – дисонансів), чергування коротких, середніх та довгих рядків, нечасті ритмічні вкраплення. Серед зовнішніх ознак можна помітити також традиційну пунктуацію (почасти з переважанням тире, проте не тотальним, як у сонетах) та чергування наявності й відсутності заголовків.

Однією із внутрішньо-змістових особливостей верлібру Емми Андіївської є сюжетність, проте її природа принципово відрізняється від тієї, що використовується авторкою у сонетах: якщо в останніх сюжет зазвичай хаотичний, розірваний, розгалужений, то у вільних віршах він здебільшого лінійний. У верлібровому сюжетному полі поетеси відсутній «я»-наратор, оповідь транслюється через третю особу, завдяки чому створюється певний ефект відстороненості автора.

Як і в інших жанрах, Емма Андіївська вводить у верлібр містико-фантастичні елементи, часто з маркерами космосу, які нерідко є формантами

розгорнутої метафори. Ось, наприклад, уривок із верлібру «Поліцей з яблуком, що літає навколо нього» зі збірки «Атракціони з орбітами й без»:

А те яблуко
Потрапило
На якусь непутящу орбіту
Й літає круг нього,
Заважаючи керувати
Вуличним рухом [1:7].

Верлібр мисткині містить перманентні просторово-часові трансфігурації, основна функція яких – динамізація тексту.

Варто зауважити на ще одному важливому моменті – метафоричній зміні габаритів та властивостей тих чи інших предметів і явищ, що є продуктом багатой авторської уяви. Для прикладу, уривок верлібру з книги «Ламані коани»:

Око ввібрало в себе
І розсипає щедро –
Красвиди, сховки, джерела [2:63].

У цьому контексті прийомами задля втілення трансформацій макро- в мікро- і навпаки виступають гіпербола та літота.

Верліброві структури у творчості Емми Андіївської нового тисячоліття наділені рядом зовнішніх та внутрішніх ознак. Особливу роль в інтонаційно-синтаксичній організації текстів відіграє своєрідність ритмомелодики, експресивність, парадоксальність вислову. Використовуючи скарби нашої призабутої мовної культури, письменниця повертає до первнів, які відновлюють істинні сенси, вражаючи первозданністю образів. Посилення фрагментарності мовлення з опусканням певних членів речення, що нагадує практику «потому свідомості», переміщає думку в інший вимір, на такі образно-естетичні рівні, де верлібр інтуїтивно

пізнаваний, зрозумілий. Зрима метафора скорочує відстані між реальністю та її поетичним відображенням, що дозволяє ставити знак рівності між поезією і життям, оскільки й -сюр в Емми Андіївської, за її ж висловом, трошки інакший, ніж загальний, бо «трошки сюр- і не сюр». На прикладі одного з найновіших, ще не друкованих текстів – «Сни Ганімеда», письменниця пояснює картину, де лев вигулює курку. Саме тому, стверджує вона, «у мене -сюр зовсім конкретний. Ганімед вигулює не жар-птицю, а курку. Тому – це *сни* Ганімеда» [4]. На тверде переконання мисткині, «всі неймовірності – звичайне у незвичайному. Все поруч, треба тільки побачити» [5].

Вільні вірші Емми Андіївської – максимально відверті, сповідальні, сповнені провіденційним змістом. Це своєрідне вираження її та нашої свободи, де постають вічні питання про сутність людського буття, духовні спромоги людства, кожного зокрема:

Сіють пшеницю,
А сходять
Глиняні потвори
Без голів.
Доводиться знову
Засівати
Серцем [3:242].

Творчість Емми Андіївської – це засівання серцем. Вона спонукає думати, діяти, співпереживати. Її верлібр відкриває нові філософські рівні осягнення дійсності, раніше не знані можливості віршотворення, форми свободи, що розкріпачують як внутрішньо, так і зовнішньо. Наскрізна апеляція до людського духу є квінтесенцією її поетичних текстів, що покликані промовляти про вічне.

Література

1. Андіївська Е. Атракціони з орбітами й без: сонети / Е. Андіївська. – Львів, 2000. – 136 с.
2. Андіївська А. Ламані коани: білі вірші та сонети / Е. Андіївська. – К.: Видавничий дім «Всесвіт». – 2011 – 256 с.
3. Андіївська Е. Міста-валети: сонети й білі вірші. – К.: Журнал «Всесвіт». – 2012. – 256 с.
4. Андіївська Е. Телефонна розмова з Ігорем Астапенком. – 6. 08. 2016 р.
5. Андіївська Е. Телефонна розмова з Ігорем Астапенком. – 26. 08. 2016 р.
6. Качуровський І. Строфіка: підручник / І. Качуровський. – Мюнхен, 1967 – 357 с.
7. Колесса Ф. М. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. // Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. – К., 1970.
8. Кормилов С. Вільний вірш у Лесі Українки / Сергій Кормилов // Рад. літературознавство. – 1979. – № 9. – С. 73–75.
9. Костенко Н. Вірш і поезія: Збірник наукових, літературно-критичних і публіцистичних статей. – К.: Видавн. дім Дмитра Бураго, 2014. – 692 с.
10. Костенко Н. Українське віршування XX століття: навч. посіб. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2006. – 287 с.
11. Науменко Н. Серпантинні дороги поезії: Природа та тенденції розвитку українського верлібру: Монографія. – К.: Сталь, 2010. – 518 с.
12. Сидоренко Г. Від класичних нормативів до верлібру / Г. К. Сидоренко. – К.: Вища школа, 1980. – 184 с.
13. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К., 1997. – 448 с. – 2-е, доопрацьоване вид. – 2002.
14. Чижевський Д. Українське літературне бароко: нариси / Дмитро Чижевський; підготовка тексту, мовна редакція Л. Ушкалова; вступ. стаття О. Мишанича. – Х.: Акта, 2003. – 460 с.